

BIJDAGEN
VOOR DE GESCHIEDENIS
DER NEDERLANDEN

*Onder aanvankelijke redactie van:
L. van der Essen, F. L. Ganshof, P. Geyl, R. Post,
H. B. Thom, H. van Werveke en P. J. van Winter*

TEGENWOORDIGE REDACTIE

Nederland

P. J. VAN WINTER, W. JAPPE ALBERTS,
J. C. BOOGMAN, J. A. BORNEWASSER, J. ROELINK

België

H. VAN WERVEKE, J. A. VAN HOUTTE,
A. E. VERHULST

Zuid-Afrika

H. B. THOM

EEN EN TWINTIGSTE DEEL

*Uitgegeven met steun van de Nederlandse Organisatie voor
Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek, het Belgisch Ministerie
van Nationale Opvoeding en Cultuur en de Universitaire
Stichting van België*

MARTINUS NIJHOFF / 'S-GRAVENHAGE
DE SIKKEL / ANTWERPEN

PIETER GEYL (1887-1966)

DOOR

J. C. BOOGMAN

Met Pieter Geyl, die op oudejaarsochtend 1966 overleed, is een historicus van groot formaat heengegaan, een geleerde van internationale faam, wiens naam bovendien met onze *Bijdragen* onverbrekkelijk verbonden is.

In 1938 was het vooral door Geyl's inspiratie tot de oprichting gekomen van een nieuw tijdschrift *Nederlandsche Historiebladen*, waarvan de redactie zich ten doel stelde „den samenhang der gebeurtenissen en der historische verschijnselen van de geheele Nederlandsche Cultuureenheid intenser te gaan bestuderen”. Een historische geesteshouding, „die zich uitsluitend naar de staatkundige grenzen richtte”, leek haar dan ook ontoereikend. Na de Tweede Wereldoorlog, in 1946, zijn de *Nederlandsche Historiebladen* samen met de aloude *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* opgegaan in de *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, waarvan Geyl tot 1960 redacteur is gebleven.

Op 15 december 1887 werd Pieter Catharinus Arie Geyl (de twee laatste voornamen verfoeide hij) te Dordt geboren als zoon van een arts. Na zijn gymnasiumtijd ging hij in 1906 in Leiden Nederlandse letteren studeren. Al spoedig ging hij zich in het bijzonder toeleggen op de geschiedenis, in het toenmalige academische bestel nog een onderdeel van de Neerlandistiek. Na een archiefreis naar Venetië promoveerde hij in 1913 bij P. J. Blok op een proefschrift over de Venetiaanse gezant Suriano. Na in 1912 enige maanden op het Schiedamse gymnasium te hebben les gegeven, vertrok hij in 1913 naar Londen als correspondent van de N.R.C.

In de hoofdstad van het Britse imperium, dat weldra in een oorlog van een tevoren ongekende omvang en intensiteit zou worden gewikkeld, voelde de jonge man zich als een vis in het water. De dynamiek en de heftige spanningen in het in een strijd op leven en dood gewikkelde land fascineerden de felle, temperamentvolle jonge Hollander en zijn door de historische beoefening geschoolde geest leefde intens mee met het dramatische wereldgebeuren, met de geschiedenis die zich in kolossale proporties voor zijn ogen afspeelde. Met het hem aangeboren vermogen om snel, raak en moeiteloos te reageren in een springlevend, persoonlijk proza wist deze correspondent in zijn frequente, uitvoerige bijdragen voor het Rotterdamse dagblad soms tevens geschiedschrijving te bedrijven, contemporaine geschiedschrijving van voortreffelijke kwaliteit.

In Engeland heeft Geyl zich al spoedig geheel thuis gevoeld, en dat hij in de Eerste Wereldoorlog met overtuiging pro-Engels was, behoeft wel nauwelijks vermeld. Engeland kan beschouwd worden als zijn tweede vaderland. Zijn gevoelens van gehechtheid aan zijn geboorteland, aan zijn Nederlandse vaderland, zijn daar echter nooit door aangetast. Integendeel, hoe langer hij in Engeland bleef, des sterker werd zijn verlangen om terug te keren naar zijn eigen land. Een paar jaar voor zijn definitieve terugkeer naar Nederland zou hij, zelfs ietwat pathetisch, het woord „balingschap” uit zijn pen laten vloeien.

In Geyl leefde ook in deze jaren al een buitengewoon krachtig en welbewust Nederlands nationaal besef. Heel zijn leven lang zou dat in het geheel van zijn overtuigingen en opvattingen een centrale plaats blijven innemen. In zijn Leidse studententijd had zich die nationale gezindheid trouwens al duidelijk gemanifesteerd. De jaren dat Geyl lid was van het dispuutgezelschap „Litteris” en er, uiteraard zou ik haast zeggen, de toon aangaf, staan in de in druk verschenen geschiedenis van het gezelschap geboekstaafd als de nationalistische periode. Geyl's nationale conceptie was zich overigens al voor de Eerste Wereldoorlog gaan verbreden tot een groot-Nederlands besef. In 1911 had hij deelgenomen aan een studentencongres in Gent, waar hij gegrepen werd door de Vlaamse kwestie die hem verder heel zijn leven lang in haar greep zou blijven houden.

In 1919 ging Geyl aan het illustere University College van de

Londense Universiteit de toen opgerichte nieuwe leerstoel bezetten voor Nederlandse studiën. In zijn nieuwe functie ging hij een tomeloze activiteit ontwikkelen op het gebied van de Nederlandse geschiedenis (de leeropdracht Nederlandse studiën werd dan ook na enkele jaren gewijzigd in Nederlandse geschiedenis). Die activiteit, gericht op een herinterpretatie van de Nederlandse geschiedenis vanuit zijn grootnederlandse conceptie is in wetenschappelijk opzicht ongemeen heilzaam en vruchtbaar geweest. In 1903 al was G. W. Kernkamp in zijn Utrechtse oratie tot de conclusie gekomen dat het grote tijdperk van onze geschiedschrijving over de Opstand en de tijd van de Republiek was afgesloten. Er werd meer in de breedte gewerkt dan in de diepte. De wetenschappelijke discussies, aldus Kernkamp, waren vervlakt tot geleerden-twisten, „waarbij veel inkt stroomt, maar geen hartebloed”.

Pas in de jaren na de Eerste Wereldoorlog zou de zo noodzakelijk geworden bloedtransfusie plaats vinden in de vorm van een lange reeks studies en strijdschriften van de hand van Geyl, die daarmee preludeerde op zijn magnum opus, de *Geschiedenis van de Nederlandse Stam*, waarvan het eerste deel in 1930 verscheen. Uitgaande van de eenheid der Nederlanden, zoals die zich aan het eind van de Middeleeuwen aan het vormen was, kwam Geyl tot de (nu algemeen aanvaarde) conclusie dat de scheuring van de Nederlanden op het eind van de 16de eeuw niet als een „natuurlijk” feit kan worden beschouwd. Niet diepgaande tegenstellingen tussen Noord en Zuid hadden die scheuring te weeggebracht, maar buitenlands geweld (de veroveringen van Parma) en specifiek geografische omstandigheden hadden de doorslag gegeven.

Men kan veilig stellen dat het gangbare finalistische, protestants-kleinnederlandse geschiedbeeld van het ontstaan der Nederlandse natie onder de mokerslagen van Geyl's felle kritiek vergruizeld is. Dit betekent nu overigens ook weer niet dat zijn voorstelling van zaken momenteel algemeen aanvaard wordt. Zo kan men opmerken dat hij de betekenis van de taalfactor in het proces van natie-vorming heeft overschat en aan de dynastieke, politieke en economische factoren niet voldoende gewicht heeft toegekend. Ook kan men zijn voorstelling niet minder door finalisme besmet achten dan de door hem overwonnen klein-Nederlandse conceptie. De immense betekenis van dit deel van Geyl's werk wordt hier

echter niet wezenlijk door aangetast. Ten aanzien van de geschiedschrijving over een uitermate belangrijk stuk Nederlandse historie kunnen we met recht spreken van een praë- en een post-Geyliaanse periode.

In Londen al ging Geyl ook de traditionele opvattingen ten aanzien van een ander aspect van de Nederlandse geschiedenis te lijf, te weten de relatie Oranje-Hollandse regenten. Tegenover het zo vaak gebruikelijke smalen op de zogenaamd bekrompen, eng materialistische en particularistische regenten en de daarmee corresponderende verheerlijking van de Oranjes als exponenten van de ware nationale belangen heeft Geyl, die zich heel zijn leven een republikein heeft gevoeld, met name in zijn *Oranje en Stuart* (1939) aangetoond dat de politiek van de stadhouders vaak in hoge mate bepaald werd door hun dynastieke belangen, waar tegenover de Hollandse regentenpartij zich uit afweer en ter verdediging van het nationale belang terugtrok op de provinciale Hollandse stelling.

Als tegen ieder werk met een duidelijke these kan ook tegen *Oranje en Stuart* wel wat worden aangevoerd. Zo zou men b.v. kunnen opmerken dat hier tegenstellingen in het geding waren van fundamentele, structurele aard. Het lijkt wel zeker dat de Hollandse regentenklasse zich ook tegen het Oranjehuis zou hebben gekeerd als de gevaarlijke connectie van de Oranjes met hun bloedverwanten de Stuarts niet in het spel was geweest. Het blijft echter een feit dat Geyl's pleidooi voor een billijker beoordeling van Holland en zijn regenten volkomen gerechtvaardigd was, evenals trouwens uit later tijd zijn opkomen voor de 18de eeuwse Patriotten en Bataven. Uit het huidige geschiedbeeld van de 17de en 18de eeuw is Geyl's wezenlijke bijdrage op dit stuk niet meer weg te denken.

Toen *Oranje en Stuart* in 1939 gepubliceerd werd, bevond Geyl zich al sinds drie jaar niet meer in Londen. In 1936 was hij als opvolger van G. W. Kernkamp in Utrecht de leerstoel voor Nieuwe Geschiedenis gaan bezetten. Deze benoeming had pas na veel moeite en pijn haar beslag gekregen. Het verhaal ervan is spannend als een avonturenroman. Het verzet ertegen was overigens niet geheel onbegrijpelijk, de toenmalige tijdsomstandigheden in aanmerking genomen. Velen achtten het riskant om na het aan de macht komen van Hitler in Utrecht een nationalistisch historicus

te benoemen die zo nauw gelieerd was met de Vlaamse beweging, waarin sommige groepen toentertijd al bedenkelijke tendenties in de richting van het nationaal-socialisme vertoonden (Geyl zelf had die tendenties overigens steeds krachtig bestreden), een man bovendien, wiens grootnederlandse geschiedopvatting met zoveel instemming, ja zelfs enthousiasme, juist door Nederlandse fascist en nationaal-socialisten was begroet.

In feite liep men met Geyl natuurlijk geen enkel risico. Hij was een individualist in hart en nieren, die onder een collectivistisch regiem eenvoudig niet had kunnen leven. Ongetwijfeld was hij een nationalist, maar zeker in niet mindere mate een overtuigd liberaal, of beter een „liberal” in de Angelsaksische betekenis van het woord. (Na de oorlog zou hij zich bij de Partij v.d. Arbeid aansluiten met de motivering dat daar het laatste toevluchtsoord was voor een liberaal.) In de strijd tegen het nationaal-socialisme heeft Geyl zich zo geweed, dat de Duitsers hem in het najaar van 1940 internerden.

De internering, drie-en-een-half jaar lang, eerst in Duitsland, daarna in Nederland, moest juist voor een man met een temperament en een dadendrang als Geyl een mateloze kwelling zijn. Zijn gevoelens in deze barre jaren luchtte hij o.a. in een lange reeks sonnetten, die na de oorlog werden uitgegeven onder de titel *O Vrijheid!* Eén ervan begint aldus:

„Ik voel mijn leven buiten mij gezet,
Een kunstwerk – kern van hartstocht en verlangen?
òf een arm ding om aan de wand te hangen?”

En dan volgt verderop de treffende regel: „zo's nu mijn leven, goed voor een sonnet.”

Na de Tweede Wereldoorlog publiceerde Geyl, te beginnen met zijn *Napoleon, Voor en Tegen in de Franse geschiedschrijving* een reeks werken, ten dele ook in het Engels, op historiografisch gebied. Hij toonde zich daarin een onvervaard en onvermoeibaar kampioen voor wat hij beschouwde als de wezenlijke waarde van de geschiedenis. Met de hem eigen felheid trok hij erin van leer tegen diegenen (ik noem slechts Toynbee en Romein), die de veelvormige historische werkelijkheid zijns inziens geweld aandeden door haar eenzijdig te interpreteren aan de hand van een systeem of van een bepaalde ideologie.

De onzekerheid die inherent is aan alle historiebeoefening – de ex-historicus Ter Braak sprak in dit verband van „de tragische eierdans tusschen heden en verleden, tusschen traditie en vernieuwing, tusschen objectiviteit en subjectiviteit” – deze onzekerheid werd ook door Geyl ten volle beseft niet alleen, maar tevens aanvaard met al haar implicaties. De spanning tussen de twee polen – subjectivisme en objectivisme – deerde hem niet in het minst. Hij beschouwde haar kennelijk als een uitdaging waarop hij het antwoord doorgaans niet schuldig bleef. Men kan bij hem dan ook spreken van de zekerheid van de onzekerheid en men zou hem kunnen typeren als een agnostisch historicus, die zich bij zijn historisch agnosticisme heel zijn leven lang bijzonder wel heeft gevoeld. Tot defaitisme voelde deze „agnosticus” uiteraard niet de minste neiging. Kenmerkend voor hem was zijn vitalisme; zijn optimisme, zijn vertrouwen in de mens en met name in de menselijke rede. Als één van de voornaamste taken van de historicus zag hij het oefenen van redelijke kritiek. Geen tradities, geen on-aantastbare conventies, geen heilige huisjes mochten daarbij ontzien worden; de mythe diende onverbiddelijk te worden ontmaskerd.

Het middel om de waarheid althans enigermate te benaderen was voor Geyl de discussie. Het discussie-element staat in zijn historiografische studies dan ook steeds op de voorgrond en verleent er een bijzondere charme aan. De geschiedschrijving was voor hem „een discussie zonder eind”, waarbij iedere interpretatie – voor de schrijver zelf de enige ware – betrekkelijk is, maar toch zeker niet waardeloos, als daardoor het beeld met een nieuw trekje wordt verrijkt.

Met zijn historiografische studies na 1945 heeft Geyl op briljante wijze gevoelens en inzichten tot uitdrukking gebracht en formuleerd, die door veel vakgenoten in de Atlantische wereld werden gedeeld. Geamuseerd en met een twinkeling in zijn ogen kon hij soms opmerken dat hij blijkbaar beschouwd werd als een theoreticus van de geschiedenis, ja zelfs als een heus geschiedfilosoof, terwijl hij zichzelf toch steeds in de eerste plaats beschouwde als een praktiserend historicus, die zich voor filosofie eigenlijk nauwelijks interesseerde.

Vóór de Tweede Wereldoorlog was de beeldenstormer Geyl geen officiële erkenning ten deel gevallen (tot lid van de Konink-

lijke Akademie van Wetenschappen werd hij pas benoemd in 1941). Een tiental jaren na de oorlog ging het tij keren. Na 1955 volgde de ene onderscheiding op de andere: Nederlandse Leeuw 1955, Commandeur in de Kroonorde van België 1956, Eredoctoraat St. Andrews 1958, P. C. Hooftprijs 1958, Eredocoraten Oxford en Harvard 1959, Pour le Mérite 1959, Commander of the British Empire 1960, Thorbecke-penning 1962, Mac-Vaneprijs Harvard 1966.

Typerend voor Geyl is geweest zijn volstrekt onstuitbare behoefte en drang om zich uit te spreken over, om zich als het ware te meten met de grote, vooral politieke kwesties in heden en verleden. Die drang hing ten nauwste samen met zijn persoonlijkheidsstructuur. Ongetwijfeld was hij ongemeen ambitieus en daarbij bepaald niet gespeend van ijdelheid en egotisme. Zijn ijdelheid demonstreerde hij overigens zo openlijk, ze was doorgaans zo ontwapenend naief, dat ze door zijn vrienden wel eens beschouwd werd als één van de vele charmes van zijn innemende persoonlijkheid. Want hij al zijn lastigheid en weerbarstigheid kon deze man met zijn onmiskenbaar aristocratische allure van een „grand Monsieur” onweerstaanbaar hartelijk, innemend en charmant zijn.

Dat hij ambitieus was en egotistisch heeft Geyl tegenover zijn vrienden nooit verbloemd. Dat egotisme is overigens stellig een noodzakelijke voorwaarde geweest voor de totstandkoming van zijn zeer omvangrijke oeuvre. Het zette hem aan tot dat steeds weer actief reageren op, tot het meespelen, zo mogelijk, in de grote zaken die hem ter harte gingen. De discussie, de dialoog, was zijn natuurlijke uitdrukkingsmogelijkheid. Ze was voor hem het middel om zichzelf te zijn en te blijven door de fenomenen in heden en verleden te toetsen aan zijn eigen met hartstocht en overtuiging beleden opvattingen. Natuurlijk dreigde hier voor de historicus Geyl het gevaar dat het noodzakelijke tweerichtingsverkeer tussen het verleden en de historicus ging ontaarden in een éénrichtingsverkeer met als resultaat: wat te veel Geyl, wat te weinig geschiedenis.

Inderdaad is Geyl aan dit gevaar niet steeds ontkomen. Voor grove misslagen is hij overigens behoed gebleven, doordat hij bij al zijn felle partijkiezen en oordelen de eisen van de redelijkheid (een groot woord voor Geyl) en de intellectuele tucht en ook de

voorschriften van de vakmethodologie niet uit het oog verloor. Bovendien was hij bij al zijn beeldstormerij en zijn notoir gebrek aan respect voor autoriteiten en gevestigde reputaties zeker wel allerminst een roekeloos revolutionaire geest. In zijn geestelijke persoonlijkheid stak ongetwijfeld ook een duidelijk conservatieve trek. Men denke slechts aan zijn fulmineren tegen nieuwlichters en radicale hervormers die met historisch gegroeide verhoudingen zijns inziens onvoldoende rekening hielden, die niet beseften dat de historie steeds meespeelde. Van lieden die zich tegen alle vernieuwing keerden, die zich vastklampten aan het bestaande en met heimwee terugblikten naar een geïdealiseerd verleden, van reactionaire conservatieven van dit slag moest Geyl echter evenmin iets hebben.

Als secundaire voorwaarde voor zijn immense productiviteit dient zeker ook genoemd de omstandigheid dat hij zich alleen intensief placht bezig te houden met de dingen die hem wezenlijk interesseerden. Aan administratieve rompslomp had hij uiteraard een broertje dood. Hij liet dat graag met het gracieuze gebaar van de grand-seigneur aan anderen over. Zo kon zijn secretarisschap van de Utrechtse faculteit van Letteren en Wijsbegeerte dan ook niet anders dan een tragi-komedie worden.

De tactiek van het zich afsluiten voor zaken die hem niet lagen, heeft hij ook als historicus toegepast. Als vakman is hij veel trekken blijven vertonen van de richting der 19de eeuwse liberale politieke geschiedschrijving. De nieuwere ontwikkelingen in het vak, waarbij meer aansluiting wordt gezocht bij de sociale wetenschappen, waarbij men de veelvormige realiteit van het verleden beter tracht te doorgronden door er structuren in te onderkennen – die moderne ontwikkelingen en tendenties lieten hem Siberisch koud; hij nam er doorgaans nauwelijks notitie van. Ook volgens het oordeel van vele van zijn leerlingen ontbreekt daardoor soms een diepte-dimensie aan zijn werk.

Die leerlingen liet hij overigens in hoge mate hun eigen weg gaan. Niets was hem vreemder dan het streven een schare satellieten om zich heen te verzamelen. Aan het slot van mijn eigen oratie heb ik juist op dit punt van mijn dankbaarheid jegens hem getuigd. Voor veel van zijn leerlingen heeft hij bijzonder veel betekend. Zij waren hem toegedaan en genegen om veel, wat hiervoor reeds ter sprake kwam: om zijn in zoveel opzichten grote

allure met name, maar ook, vooral, om zijn bepaald ongemene integriteit als mens en om zijn loyaliteit tegenover hen, zijn „jongelieden”. Zij en ook zijn vrienden en nog zoveel anderen in binnen- en buitenland zullen aan hem blijven terugdenken, zeker niet zonder enige kritiek, maar bovenal met een gevoel van bewondering en grote dankbaarheid.